

- ARIEL elektronikus dokumentumátviteli rendszer,
- BiomedCentral mintegy 60 biológiai és orvostudományi folyóirat nyílt archívuma teljes szövegű folyóiratcikkekkel,
- Elsevier ScienceDirect Onsite platform a legfontosabb tudományos kiadók számára.

3. Felhasználóorientált szolgáltatások a tudományos közösség számára

Az INIST háromféle szolgáltatást nyújt:

- témafigyelés az információelemzés és -feldolgozás új technológiai területén, beleértve a tudományometriát is;
- tréningmodulok (pl. szemináriumok a CNRS könyvtárosai és információs szakemberei számára), dedikált platform az online tréninghez;
- két multimédiás folyóirat (newsletter) közreadása, az FTPress kiadóval együttműködve multimédiás folyóirat-tervezés és -terjesztés.

4. Kutatási együttműködés

Az INIST több európai projektbe is bekapcsolódott, elsősorban információfeldolgozáshoz szükséges eszközök és módszerek fejlesztésével. Ilyen pl. a FIGARO (a felsőoktatás számára elektronikus publikálási eszközök fejlesztése) és az E-Biosci (élettudományi tudományos-műszaki információs források elérése).

A dokumentumszolgáltatás jövője

A dokumentumszolgáltatás jövőjét illetően általában két válasz létezik: „senki sem tudhatja”, és „a jövő már elkezdődött”. A British Library és a Subito tapasztalatait elemezve az INIST-ben is megkezdtek a dokumentumszolgáltatás mint a tudományos információterjesztés egyik módjának újradefiniálását. A közeli jövőre négy feladatot fogalmaztak meg:

1. A dokumentumszolgáltatás szervezése

A teljes automatizálás csökkentheti a költségeket és az átfutási időt. A folyamatot már éveken keresztül megkezdtek az online katalógus üzembe állításával, amelyen keresztül dokumentumokat is

lehet rendelni. A kérések 75%-a így módon érkezik, a kért másolatok 35%-át elektronikusan küldik az ARIEL rendszerrel. A háttérkönyvtárakból történő rendelés során a kérések 90%-át küldik, a másolatok 65%-át kapják az interneten keresztül. Megoldásra váró lépés még az elektronikus szolgáltatás módjainak és formáinak differenciálása, és a kiadói fájlokból történő szolgáltatás.

2. A szolgáltatás tartalma

A tudományos cikkek az információs szolgáltatásnak csak egy típusát képviselik. Ezenkívül az INIST egyéb dokumentumokat is terjeszt, pl. filmeket. Előreláthatólag ezeket egy integrált szolgáltatásban egyesítik, amely bibliográfiai rekordokból, teljes szövegű dokumentumokból és multimédiából fog állni.

3. A szolgáltatás minősége

A cél, hogy a nem teljesített kérések aránya ne haladja meg az 5%-ot. A dokumentumszolgáltatás egy ún. belső metakatalógusra épül, amely a legnagyobb háttérkönyvtárak több mint egymillió bibliográfiai rekordját tartalmazza. A tervek szerint áttérnek újabb katalógusok keresésére a Z39.50-en keresztül, és egyéb módszereket is igénybe vesznek, mint pl. metaadatgyűjtés a helyi adatbázisokból. Ehhez azonban szakképzett munkatársakra is szükség van, valamint folyamatos képzésükre, továbbképzésükre.

4. A kereskedelmi alapú terjesztés alternatívája

2003 januárjában Párizsban tartották a nyitott archívumokkal és a szabad hozzáféréssel foglalkozó első európai konferenciát, amelyen a tudományos információ előállításának és terjesztésének új útjait keresték. Az INIST szeretné betölteni az üzleti és a nonprofit szervezetek, az információ előállítói és használói közötti űrt. Példaként szolgálhat a már említett BiomedCentral-együttműködés, amelyhez hasonló iránt a PubmedCentral is érdeklődik.

/SCHÖPFEL, Joachim: INIST-CNRS in Nancy, France: „a model of efficiency”. = *Interlending & Document Supply*, 31. köt. 2. sz. 2003. p. 94–103./

(Viszocsek Eszter)

Könyvtárközi kölcsönzés és dokumentumszolgáltatás az EUCAT-on keresztül – egy új PICA/OCLC kezdeményezés

A közös katalógusokat kezdetben a könyvtárak közötti forrásmegosztás segítése céljából hozták létre. Elsődleges feladatuk egy közösségi gyűjte-

mény megvalósítása úgy, hogy közben lehetőség szerint elkerüljék a felesleges párhuzamos gyarapítást, és a korlátozott anyagi forrásokból a lehető

legtöbb dokumentumot szerezzék be. A könyvtárközi kölcsönzés a közösségi gyűjtemény elérhetővé tételében játszik fontos szerepet.

Mind a közös katalógusok, mind a könyvtárközi kölcsönzés változtak az utóbbi időben. A közös katalógusok, mint megbízható források, napjainkban a publikációk és a regionális állomány statisztikai elemzésére – és a számítógépesítés által – adatbányászatra is alkalmasak. A könyvtárközi kölcsönzés már nem kizárólag könyvkölcsönzést jelent, hanem fénymásolat-szolgáltatást, és dokumentumok elektronikus olvasható változatához való hozzáférés biztosítását is.

A korábban kizárólag egyetemi oktatóknak és kutatóknak lehetővé tett közvetlen dokumentumszolgáltatást mára egyre több felhasználó igényli. Ez jórészt annak köszönhető, hogy a felhasználók hozzászoktak az internet által kínált keresőmotorokhoz, amelyek közül például a Google több millió internetes oldalról képes szinte azonnal találatokat megjeleníteni.

Az internet abban is jelentős változásokat hozott, hogy nemzetközivé tágította a könyvtárközi együttműködések, hiszen sem nem drágább, sem nem lassúbb a dokumentumok nagyobb távolságokra való továbbítása. Maga a könyvtári gyűjtemény is megváltozott: a könyvek esetében még fontos a fizikai példány tulajdonlása, ugyanakkor egyre nagyobb jelentőségűvé vált a folyóiratcikkhez való elektronikus hozzáférés.

Szemben a „gyűjtéssel”, a könyvtáraknak egyre nagyobb hangsúlyt kell fektetniük a válogatásra, különösen az ingyenesen hozzáférhető elektronikus dokumentumok és adatbázisok esetében. A könyvtárak hagyományos használói mellett megjelentek a „virtuális” felhasználók, akik otthonukból vagy a munkahelyükről számítógépen keresztül veszik igénybe a könyvtár szolgáltatásait.

A közös katalógus szerepe a könyvtárközi kölcsönzésben

A könyvtárközi kölcsönzés két lépésből áll: az első a tétel megkeresése és a lehetséges lelőhelyek azonosítása, a második a kérés. A közös katalógus az elsőhöz nyújt segítséget, a lehetséges szolgáltató könyvtárak azonosításával. A keresési és azonosítási művelet kritikus pontja az állományok csoportosítása. Egyszerre korlátozott számú katalógusban lehet keresni, lassúvá válik a duplu-

mok megtalálása és csoportosítása. Gyakran nem is sikerül megtalálni ugyanazon cím valamennyi rekordját.

Hagyományosan a könyvtárak bonyolították a könyvtárközi kölcsönzést a felhasználó nevében. A kérés tartalmazhatja a lehetséges szolgáltató könyvtárak listáját. Ha egyik könyvtár nem tudja teljesíteni a megadott idő alatt vagy áron, a kérést továbbítja a listán következő intézménynek. Ebben a modellben a küldő könyvtárat folyamatosan értesítik a kérés állapotáról üzenetek formájában. Egy másik modellben a szolgáltatás a közös katalóguson keresztül fut. A közös katalógus állítja fel a listát a lehetséges teljesítő intézményekről, így nincs szükség állandó üzenetekre. A fénymásolatok esetében még egyszerűbb a művelet, tekintve, hogy nincs szükség a dokumentum visszaküldésére. Az elektronikus dokumentumszolgáltatás tovább egyszerűsíti a szolgáltatást azzal, hogy postázásra és a felhasználó értesítésére sincs szükség.

Ahogy terjed a géppel olvasható formátum, úgy veszíti el a közvetítő szerepét a könyvtáros a könyvtárközi kölcsönzésben és dokumentumszolgáltatásban. A feladat mindinkább közvetlenül a felhasználóra hárul. A könyvtárhasználók, akiknek hozzáférésük van a webalapú katalógusokhoz, a metaadatoktól a teljes szöveghez ugyanúgy szeretnének eljutni, mint ahogy azt a keresőmotorokkal megszokták. Ha az azonosítás egyértelmű, a felhasználó közvetlenül megkaphatja a kért szolgáltatást, a könyvtárat pedig csekély kiadás terheli.

A közös katalógusok nagy szerepet játszhatnak az elektronikus dokumentumokhoz való hozzáférésben és azok szolgáltatásában. A közös katalógusból egy csatolás vezet az elektronikus folyóirat legújabb számához, tartalomjegyzékéhez, a kért cikkről készült tömörítvényhez, vagy a teljes szöveghez. Ha a folyóirat egy száma így elérhető, akkor az valamennyi előfizetője rendelkezésére áll. Nincs szükség arra, hogy az egyes számokat külön érkeztessék. Ingyenes elektronikus folyóiratok esetében a közös katalógus valamennyi tagkönyvtára tarthatja ezt saját példányának, így hagyományos katalogizálás nélkül az intézménynek a dokumentumok szélesebb köréhez van hozzáférése.

A könyvtárközi kölcsönzés növekedése

1999 végén mutatta be a Pica a PiCarta szolgáltatást (<http://picarta.pica.nl/login>) Hollandia könyv-

tárhasználói számára, amely webes alapon kínál közvetlen hozzáférést a közös katalógushoz, illetve összekapcsolja azt online elérhető tartalmakkal. A szolgáltatás bevezetése óta a hagyományos könyvtárközi kölcsönzések, fénymásolat- és elektronikus dokumentumszolgáltatások száma nagymértékben megnőtt. (A könyvtárközi kölcsönzések száma a 2000-ben regisztrált 57 521-ről két év alatt 68 250-re, a fénymásolat-szolgáltatás 69 562-ről 93 000-re, míg az elektronikus dokumentumszolgáltatás 5000-ről 55 000-re nőtt két év alatt.) A közvetlenül a használóktól érkezett kérések száma is jelentősen emelkedett. A 16 000 holland felhasználótól érkezett a könyvtárközi kölcsönzési kérések 40%-a és a fénymásolatkérések 20%-a.

A lelőhely meghatározása – a felhasználó munkájának könnyítése

Eddig a könyvtári rendszerek készítői a felhasználói felületek hatékonyságára és az irreleváns találatok kiszűrésére helyezték a fő hangsúlyt, a legújabb fejlesztések azonban már arra irányulnak, hogy a felhasználó eljuthasson az első találatoktól a szükséges tételig. Egyre több ugrópontot tesznek a rekordhoz, hogy mind katalóguson belül, mind azon kívül további kapcsolt elemeket lehessen elérni.

Katalóguson belül az FRBR modell (Functional Requirements for Bibliographic Records = bibliográfiai rekordokkal szembeni gyakorlati követelmények, www.ifa.org/VII/s13/frbr/frbr.htm) különböző formátumú és nyelvű változatokhoz enged hozzáférést, azaz a felhasználó számára csökkenti a találati körök ismételt megjelenítését, további vizsgálódáshoz ad útmutatót. Sok könyvtárban egy-egy folyóirat elektronikus és papírfomátumát teljesen különböző rekordként kezelik: az FRBR ezt a problémát is feloldja. Fejlődőben vannak a közös katalógusokon kívülre mutató ugrópontok, amelyek pl. a címeiről a könyvtárak weboldalaira, az író nevére életrajzára, bibliográfiákra, fényképekre vezetnek el az olvasót. Mind a PiCarta, mind az OCLC FirstSearch szolgáltatásai kiterjednek a közös katalógusokban és a vezető folyóiratok tartalomjegyzékében történő keresésre, így korlátlanul engednek böngészni a teljes szöveggel online elérhető folyóiratokat, vagy a közös katalógus tagkönyvtárainak teljes állományában.

A közvetlen felhasználói kérések – különösen könyvkölcsönzés esetén – megkövetelik, hogy a

rendszerek elvezessenek a legjobb forrásokhoz. A rendszernek ezért alkalmasnak kell lennie arra, hogy egy listát adjon a felhasználónak azokról az intézményekről, amelyek képesek a kérését teljesíteni, rangsorolva a helység, költségek és különösen a hozzáférhetőség dátuma alapján. A különböző helyi katalógusokból álló rendszer használatához egységes protokollra van szükség.

Az OCLC PICA a Tilburg Egyetemmel együttműködve kísérleti projektet indított: XML-ben megjelenő UNIMARC és PICAMARC bibliográfiai rekordokat szolgáltatnak a PICA különböző rendszereiből, a helyi könyvtári rendszerekből (local library system = LBS) és az iPort portálból. A ZING SRU http alapú protokoll, a Z39.50 továbbfejlesztett változata (www.loc.gov/z3950/agency/zing/srwu/srwu.html). Az EUCAT, az európai közös katalógusok egyesített indexe a tervek szerint az SRU protokoll segítségével fogja a hozzáférést biztosítani a gyűjteményekhez úgy, hogy azokat Z39.50-nel küldik el (<http://lcweb.loc.gov/z3950/agency/defns/holdings/html>). C2-nek nevezik azt a megoldást, amellyel a Z39.50-es állományokat tudják küldeni. Az OCLC PICA együttműködik a ZIG-gel (Z39.50 Implementer's Group = Z39.50 kivitelező csoport), hogy kifejlesszék a megoldás XML kompatibilitását. Az állományok elérése a cím szintjén szükséges.

A folyóiratcikkek könyvtárközi szolgáltatásának sajátossága, hogy míg a közös katalógusok csak a folyóiratok címét tartalmazzák, a felhasználók a cikkeket kérik, ezért a tételt egy más forrásból kell kikeresni. Az OpenURL segítségével lehetségesé válik a külső forrástól a közös katalógusba való közvetlen belépés.

Az EUCAT és a WorldCat

Az OCLC PICA különböző szolgáltatásokon, elsősorban a PiCartán és a PubliekWijzeren keresztül teszi elérhetővé az EUCAT-ot. Külső felhasználói felületekről is el lehet érni olyan protokollok segítségével, mint a ZING/SRU vagy az OpenURL. Az EUCAT a közreműködő könyvtárak közös vagy egyedi katalógusaihoz vezet, így mint lelőhely-meghatározó eszköz segíti a könyvtárközi kölcsönzést, és a licencelt teljes szövegű adatbázisokhoz való hozzáférést.

Az EUCAT jelenleg a Holland Közös Katalógus (NCC = Nederlandse Centrale Catalogus), az északnémet tartományok könyvtárai (GBV =

Gemeinsame Bibliotheksverbund) állományából, valamint a Deutsche Bibliothek folyóiratindexeiből (ZDB = Zeitschriftendatenbank) áll. Az NCC 200 könyvtár 14,5 millió, a GBV 400 intézmény 20 millió, a ZDB pedig 4000 könyvtár 1 millió rekordját tartalmazza. Az EUCAT kiszélesítésének első lépcsőjeként tervezik az OCLC WorldCatben tárolt európai gyűjtemények átmásolását, ez 430 könyvtár 21 millió rekordját jelenti.

Az EUCAT-ból különböző könyvtárközi kölcsönzési rendszerek között kell navigálni, attól függően, hogy a felhasználó melyikhez tartozik. Erre mind az ISO ILL-en, mind az OpenURL-en keresztül van lehetőség. A kérések a külső adatbázisokból az iPort lelőhely-meghatározó portálhoz futnak be, ha a dokumentum lelőhelye nem ismert, ezt majd a közös katalógus alapján határozzák meg. Ha az automatizált műveletek alapján sem sikerül a lelőhelyet meghatározni, a kérést egy e-mail címre továbbítják, és manuálisan dolgozzák fel. Az EUCAT-tal a könyvtárközi kölcsönzés technikailag már lehetségessé vált az NCC és a GBV állományából, de a függőben lévő szolgáltatási megállapodások miatt beindítását egyelőre elnapolták.

Az OCLC és az OCLC PICA a könyvtári forrásokról teljes körű képet kíván adni a felhasználók számára. Olyan rendszer fejlesztésén dolgoznak, amely egyenrangú csomópontok – mint a közös katalógusok és ezek indexei – közötti együttműködésen alapul. Az egyes csomópontokon elhelyezkedő rendszerek megosztják egymással a bibliográfiai rekordokat, de a tartalmakért, a csatolásokért és az állományokért az egyes résztvevők a felelősek. A csomópontok csatlakoztatása folyamatban van a WorldCat és az EUCAT között, az ISO könyvtárközi kölcsönzési szabványának használatával (ISO 10161). Az optimális lelőhely-meghatározás és a helyi rendszerek használatának fokozása érdekében a csomópontok közötti keresésre csak akkor kerül sor, ha a keresett dokumentum a helyi rendszerben nem található.

/GATENBY, Janifer: Inter-library loans and document delivery via EUCAT: a new PICA/OCLC initiative. = *Interlending & Document Supply*, 31. köt. 2. sz. 2003. p. 123–129./

(Tóth Máté)

Klastromból vásártér: a könyvtárépítészeti paradigmaváltása

A kilencvenes évektől az új könyvtár-építészeti hullámmal új funkciók – például a kávézók – jelentek meg a könyvtárak térszerkezetében. A korábbi viszonylag egynemű használói kör is „színesebbé” vált: már nem csupán a felsőoktatási „fogyasztók” lepték el a könyvtárakat, hanem szerteágazó igényű egyéb használók is (pl. közös szemináriumi gyakorlatra a számítógépek és a hálózat használata céljából). A korábbi klastromból, amely legfőbb gonddal feltűnt kincseire ügyelt, egyfajta – a fogyasztókért vívott versenyben részt vevő – vásártér kezd kialakulni. A változás röviden így foglалható össze: az új (könyvtári) eszközök az új fogyasztótípusok új igényeire igyekeznek reagálni. Az eddigi könyvtár (library = könyv-ház) „cybrary”-vé, a hálózati tér egységévé van átalakulóban.

A *Library Hi Tech* elmúlt három évfolyama számos ilyen hibrid intézményt mutatott már be. A konkrét bemutatásokat talán azzal érdemes kiegészíteni, hogy az eddigi könyvtár mint fizikai egység vagy tér mindinkább egyfajta közvetítő funkciót ölt, a házon belüli és a könyvtáron kívüli források mind

teljesebb rendelkezésre bocsátása végett. T. Kuhn jelentős munkája (*A tudományos forradalmak struktúrája*, első kiadás, 1962.) nyomán a tudományos közbeszédbe bekerült a *paradigmaváltás* kifejezés, ami a gondolkodásmód lényegi átalakulását jelzi. A felsőoktatási intézmények széles értelemezett szerepe is távolodóban van a korábbi tudás- vagy tudománytermelő központ fogalmától.

Az új műszaki eszközök gyökeresen átformálják az információszerzés, -kezelés és -hozzáférés folyamatát. E változások – a másik oldalon – átalakítják a felhasználó korábbi igénystruktúráját. Sőt, a felsőoktatás mindinkább piacivá – térítéses elemekkel átszőtté – válása azt is magával hozza, hogy az oktatási tevékenység maga is piaci elemeket ölt, különös tekintettel a vásárló konkrét, adott esetben személyes igényeire. Ez a könyvtárak hétköznapijában olyan tünetekkel is együtt jár, hogy visszaszorulóban vannak az emelkedett és magányos tudományos munkához egyedül méltó csend övezetei, s megjelennek olyan „zajos” tevékenységtípusok, mint néhány ember teammunkája,